

Aikuisten luku- ja kirjoitustaidottomuus Suomessa

Taina Tammelin-Laine

Luku- ja kirjoitustaito on – ja on ollut jo yli sadan vuoden ajan – meille suomalaisille itsestään selvä asia. Kaikkialla tilanne ei kuitenkaan ole sama: UNESCO:n tilastojen mukaan vuonna 2010 maailmassa oli noin 796 miljoonaa aikuista luku- ja kirjoitustaidotonta. Heistä naisia oli noin 64,1 %. (UNESCO 2010.) Eniten luku- ja kirjoitustaidottomuutta on Etelä- ja Länsi-Aasiassa sekä Afrikassa. Esimerkiksi Afganistanissa luku- ja kirjoitustaidottomia yli 15-vuotiaita on noin 71,9 % koko väestöstä, mutta naisissa luku- ja kirjoitustaidottomien osuus on peräti 87,4 %. Suomessa Afganistanin kansalaisia asui vuoden 2010 lopussa 2 503. Vastaavat luvut Somalian osalta ovat 62,2 %, 74,2 % ja 6 592. (The World Factbook 2011, Maahanmuuttovirasto 2011.) Maahanmuuton myötä luku- ja kirjoitustaidottomuus koskettaa nykyään yhä enemmän myös suomalaista yhteiskuntaa: Suomeen tulee vuosittain noin 600 aikuista maahanmuuttajaa, joiden äidinkielen luku- ja kirjoitustaito on puutteellinen (Nissilä 2009: 17). Erityisesti pakolaiset ja turvapaikanhakijat ovat kotoisin juuri niistä maista, joissa on paljon luku- ja kirjoitustaidottomuutta. Miten Suomi pystyy vastaamaan tämän joukon kieltenopetustarpeisiin ja miten kohderyhmän kielenoppiminen sujuu?

Opetussuunnitelmasuositus ja sen toteutuminen käytännössä

Opetushallitus julkaisi vuonna 2006 opetussuunnitelmasuosituksen, joka korvaa aikaisemman, vuodelta 1993 olevan suosituksen. Voimassa olevan suosituksen mukaan luku- ja kirjoitustaidon koulutuksen tulisi kestää kymmenen kuukautta. Tavoitteena on, että koulutuksen aikana opiskelijat oppisivat lukemaan ja kirjoittamaan suomea tai ruotsia niin hyvin, että heidän olisi mahdollista jatkaa kielen perusopintoja esimerkiksi kotoutumiskoulutuksessa. Lisäksi opiskelijoiden tulisi saavuttaa sellaiset kielelliset taidot, että he selviytyvät arkielämässään ja hallitsevat oman elämänsä kannalta keskeisen sanaston ja fraasit. Koulutukseen kuuluu myös arjen taitojen, elämänhallinnan, yhteiskunta- ja kulttuuritietouden, työelämävalmiuksien sekä opiskeluvalmiuksien opetusta.

Opetussuunnitelmasuosituksen mukainen luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten kielikoulutus järjestetään yleensä työvoimapolitiittisena koulutuksena, johon opiskelijat ohjautuvat työ- ja elinkeinotoimistojen kautta. Koska esim. kotiäidit ja vanhuksat eivät kuulu TE-toimistojen asiakaskuntaan, heillä ei ole mahdollisuutta hakeutua näille kursseille. Heidän suomen kielen opetuksensa jää esim. kuntien sosiaalitoimen, vastaanottokeskusten ja paikallisten yhdistysten järjestettäväksi. Työvoimapolitiittiseen koulutukseen pääseminenkin voi olla monissa kunnissa vaikeaa, koska koulutusta järjestetään tarpeeseen nähden liian vähän ja siksi jonotusajat kursseille voivat olla pitkiä. Lisäksi kunnat eivät ole keskenään tasa-arvoisessa

asemassa: pienessä kunnassa jonottamaan voi joutua myös siksi, ettei opetusryhmään löydy tarpeeksi osallistujia.

Luku- ja kirjoitustaidottomuuden käsite on monimuotoinen, ja erilaisia lukutaidon määritelmiä ja vaatimuksia on runsaasti. Opetushallituksen opetussuunnitelmasuosituksessa luku- ja kirjoitustaidottomat jaetaan kahteen ryhmään: primaarilukutaidottomiin, joilla on vain vähän tai ei yhtään kokemusta koulunkäynnistä ja jotka eivät osaa lukea eivätkä kirjoittaa edes äidinkielellään, ja sekundaarilukutaidottomiin, jotka ovat käyneet kotimaassaan koulua jonkin verran ja osaavat ehkä lukea ja kirjoittaa äidinkieltään mutta eivät tunne latinalaisia aakkosia. Luku- ja kirjoitustaidon koulutuksissa ryhmät ovat yleensä heterogeenisiä: niissä on sekä primaari- että sekundaarilukutaidottomia, vaikka heidän oppimisedellytyksensä ja opiskelutaitonsa eroavat toisistaan melkoisesti. Lisäksi ryhmät voivat olla suosituksessa esitettyä suurempia. Kirsti Määttäsen laatimassa kehittämishankeraportissa (2007: 15, 25) nousee esiin kouluttajien vahva käsitys siitä, että hyviin oppimistuloksiin päästään mahdollisimman homogeenisissä ja riittävän pienissä ryhmissä. Jos ryhmä on kovin heterogeeninen, vain harvat primaarilukutaidottomat saavuttavat tavoitteiden mukaisen kielitaitotason.

Sektoritutkimuksen kokoamassa Maahanmuuttajien integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan elämän eri osa-alueilla -esiselvitysraportissa (2009: 85) todetaan, että luku- ja kirjoitustaidottomat ja muut erityisryhmät tulisi huomioida paremmin sekä tutkimuksessa että koulutuksen kehittämisessä. Tällä hetkellä ei esim. tiedetä tarkkaan, miten opetusta toteutetaan eri puolilla Suomea ja millaista opetus on laadultaan, sisällöltään ja metodeiltaan. Lisäksi tarvittaisiin tietoa siitä, mitä opiskelutapoja maahanmuuttajat itse pitävät parhaimpina uuden kielen oppimisessa.

Työministeriön vuonna 2005 julkaisemassa Yhteistyössä kotoutumiskoulutusta toteuttamaan -raportissa taas korostetaan sitä, että lähtökohdiltaan erityisessä asemassa olevien luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten pitäisi saada tehostettua ohjausta opiskeluunsa, jotta oppimiselle olisi paremmat edellytykset. Koulutuksen hankkiminen kilpailuttamalla aiheuttaa kuitenkin koulutuksen järjestäjien ja opettajien suurta vaihtuvuutta, mikä vaikeuttaa pitkäjänteistä opiskelua. Myöskään koulutuksen järjestäminen lyhyissä jaksoissa ei tue opiskelun suunnitelmallisuutta eikä jatkuvuutta. (emt. 52.) Raportissa esitetään myös tärkeä huomio siitä, että ”eri-ikäisille ja eri elämäntilanteissa oleville tulee olla erilaiset tavoitteet ja mahdollisuus henkilökohtaiseen opiskeluohjelman luomiseen” (emt. 52).

Kohti opetussuunnitelman perusteita

Uusin kansallinen projekti, joka koskee myös luku- ja kirjoitustaidottomia maahanmuuttajia ja heidän kielikoulutustaan, on Osallisena Suomessa -kokeilulakihanke. Se on osa kotoutumislain kokonaisuudistusta, ja sen tavoitteena on edistää maahanmuuttajien kotoutumista kokonaisvaltaisesti ja esimerkiksi kehittää vaihtoehtoisia toimintatapoja luku- ja kirjoitustaidottomien kouluttamiseen (Pöyhönen ym. 2010: 93). Hanke jatkuu vuoden 2013 loppuun, ja siihen osallistuu yhteensä 16 kuntaa (Sisäasiainministeriö 2011). Uuden lain myötä aikuisten maahanmuuttajien kielikoulutukseen on tulossa muutoksia: 1.9.2011 voimaan tullut laki kotoutumisen edistämisestä (1386/2010) määrää, että aikuisten maahanmuuttajien kotoutumiskoulutukseen sekä luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten maahanmuuttajien koulutukseen on saatava opetussuunnitelman perusteet. Nämä perusteet Opetushallitus antaa viimeistään 31.12.2011, ja niitä työstämään se kutsui alkuvuodesta kaksi alan asiantuntijoista koostuvaa työryhmää.

Luku- ja kirjoitustaidottomat aikuiset uutta kieltä oppimassa

Suomi toisena kielenä -alalla on julkaistu jo paljon tutkimuksia, mutta miltei kaikki niistä tarkastelevat koulutettuja, luku- ja kirjoitustaitoisia kielenoppijoita. Tästä syystä opettajilla, tutkijoilla ja päättäjillä ei ole

tieteellistä tietoa siitä, kuinka luku- ja kirjoitustaidottomuus vaikuttaa uuden kielen omaksumiseen ja miten luku- ja kirjoitustaidottomien oppiminen mahdollisesti eroaa koulutettujen aikuisopiskelijoiden oppimisesta. Luku- ja kirjoitustaidottomien maahanmuuttajien toisen kielen oppimista ja kielitaitoa on tutkittu 2000-luvulla jonkin verran esimerkiksi Isossa-Britanniassa, USA:ssa, Ruotsissa ja Hollannissa, mutta kansainvälisestäkin tämä tutkimusala on vielä nuori.

Tekeillä oleva väitöskirjani tarkastelee suomen kielen alkuvaiheen oppimisprosessia viidellä luku- ja kirjoitustaidottomalla maahanmuuttajanaisella, jotka aineistonkeruun alkaessa osallistuivat ensimmäiselle suomen kielen kurssilleen ja joilla ei tuona ajankohtana ollut luku- ja kirjoitustaitoa omalla äidinkielellään eikä millään muullakaan kielellä. Osallistujat on esitelty alla olevassa taulukossa.

Informantti	Ikä*	Kotimaa	Äidinkieli	Muut kielet	Aika Suomessa*
Amina	45	Afganistan	Dari	Venäjä	15 kk
Husna	45	Afganistan	Dari	-	14
Rana	28	Iran	Kurdi	Farsi	12
Asra	24	Afganistan	Dari	Farsi	18
Jamiila	31	Somalia	Somali	-	8

* Elokuussa 2010

Taulukko 1. Väitöstutkimuksen osallistujat aikuiskoulutuskeskusten mukaan järjestettyinä

Tutkimus on luonteeltaan pitkittäinen ja siinä on etnografinen ote: Keräsin aineistoa kahdessa eri aikuiskoulutuskeskuksessa yhteensä kymmenen kuukauden aikana elokuusta 2010 toukokuuhun 2011. Suurin osa aineistosta on kerätty suomen kielen oppitunneilta, osallistuvaa havainnointia käyttäen ja opetustilanteita tallentaen. Lisäksi haastattelin osallistujia sekä heidän äidinkielellään tulkkien avustuksella että suomeksi, ja keräsin oppilaitosten teettämiä kirjallisia testejä sekä opetuksessa käytettyjä kirjallisia tehtäviä. Käytin aineistonkeruussa myös tätä tutkimusta varten laatimiani kielen osaamista ja muistia mittaavia testejä, joilla testasin mm. sanaston muistamista ja lukutaitoa.

Väitöstutkimukseni tavoitteena on selvittää ja kuvata, millainen osallistujien oppimisprosessi on aivan suomen kielen oppimisen alkuvaiheessa. Olen kiinnostunut siitä, mitä osallistujat oppivat havainnointijakson aikana ja mitkä opetetuista asioista jäivät heiltä oppimatta sekä millaiset kielen rakenteet ovat heidän tuottamalleen suomen kielelle tyypillisiä. Erityisesti kielenoppimisen alkuvaiheessa tärkeä rooli on yleensä sanoilla ja oppijan omaan elämäntilanteeseen ja itseän liittyvillä fraaseilla. Tutkimuksen hypoteesina on, että luku- ja kirjoitustaidottoman maahanmuuttajan oppiminen etenee hitaammin kuin luku- ja kirjoitustaitoisen, koska häneltä puuttuu luku- ja kirjoitustaidon tuki mieleen painamisessa. Oppimiseen vaikuttaa todennäköisesti myös oppijan ikä ja elämäntilanne. Esimerkiksi perhe ja lapset voivat olla sekä oppimisen tukena että haasteena: suomen kielen käyttäminen kotona edistää oppimista mutta esim. lasten sairastelun takia perheen äiti voi joutua olemaan paljon poissa kielikurssilta, mikä taas on opiskelua ja oppimista haittaava tekijä.

Tutkimukseni viitekehyksenä on sosiokulttuurinen näkemys kielen oppimisesta, joka pohjautuu vygotskilaiseen psykologiaan. Näkemyksen mukaan ihmisten välinen vuorovaikutus on kaiken oppimisen perusta. (ks. Lantolf & Thorne 2006.) Kerätyn kielellisen tutkimusaineiston analysointiin sovellan

konstruktiokielioppia, joka on kielen käyttöön pohjautuva teoria. Sen perusajatuksena on kielen oppiminen luonnollisten esiintymien perusteella sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tapahtuvan kielenkäytön kautta (mm. Tomasello 2000). Sosiokulttuurinen näkemys kielen oppimisesta ja konstruktiokielioppi tukevat toisiaan vuorovaikutuksellisen näkökulmansa ansiosta.

Tutkimuksen alustavina tuloksina on syytä mainita kaksi seikkaa. Ensimmäiseksi: kymmenen kuukauden aikana omaksuttu suullinen ja kirjallinen suomen kielen taito ei useimmiten ole riittävä suomen kielen perusopintojen jatkamiseen ns. normaaliopetuksessa yhdessä luku- ja kirjoitustaitoisten opiskelijoiden kanssa. Koulunkäyntiin tottumattomalta aikuiselta kuluu useita kuukausia pelkästään siihen, että hän alkaa hahmottaa opiskelussa käytettyjä työtapoja ja niitä odotuksia, joita häneen opiskelijana kohdistuu. Varsinainen kielen opiskelu ja oppiminen saattavat käynnistyä vasta kurssin uusimisen myötä, koska tällöin oppimaan oppiminen hallitaan aiempaa kurssia paremmin. Mikäli luku- ja kirjoitustaidottomana suomen kielen opintonsa aloittaneen aikuisen ei ole mahdollista käydä luku- ja kirjoitustaidon kurssia uudelleen, hänelle pitäisi pystyä tarjoamaan erittäin hitaasti etenevää kielikoulutusta, jossa erityistä huomiota kiinnitetään kirjallisten suomen kielen taitojen tukemiseen ja sanavaraston laajentamiseen, joka taas tukee kirjallisten taitojen kehittymistä. Näin uuden kielen oppiminen olisi mielekkäämpää ja oppimistuloksetkin siitä syystä parempia. Toiseksi: opetuksen päätavoitteena tulee olla toimiva suullinen kielitaito. Lukemaan ja kirjoittamaan oppiminen perustuu normaalisti kuulevilla henkilöillä aina suulliseen kielitaitoon ja erityisesti riittävän laajaan sanavarastoon. Lapsetkin oppivat ensin ymmärtämään ja puhumaan kieltä ja vasta paljon myöhemmin lukemaan ja kirjoittamaan sitä. Luetulla tekstillä täytyy olla merkitys opiskelijalle, jotta lukeminen olisi mielekästä ja tarkoituksenmukaista. Mekaanisen lukutaidon opettelu ei tuota haluttua tulosta, jos maahanmuuttaja ei ymmärrä lukemaansa.

Suomea on opetettu aikuisille luku- ja kirjoitustaidottomille maahanmuuttajille jo pitkään, mutta opetuksen kehittämisessä on vielä paljon työtä. Toivon, että valmistuttuaan väitöstutkimukseni voisi hyödyttää niin käytännön opetustyötä kuin opetuksen suunnitteluakin sekä paikallisesti että valtakunnallisesti.

Kirjoittaja on Opetushallituksen luku- ja kirjoitustaidottomien opetussuunnitelmatyöryhmän jäsen ja suomen kielen jatko-opiskelija Jyväskylän yliopistossa. Hän on myös aiemmin toiminut luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten maahanmuuttajien kouluttajana kolmannella sektorilla.

Lähteet

Lantolf, J. P. & Thorne, S. L. 2006. Sociocultural Theory and the Genesis of Second Language Development. Oxford: Oxford University Press.

Luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten maahanmuuttajien koulutus. Suositus opetussuunnitelmaksi 2006. Helsinki: Opetushallitus.

Maahanmuuttovirasto 2011 [online]. Ulkomaalaiset Suomessa kansalaisuuksittain 2010. Suomessa vakinaisesti asuvat ulkomaalaiset 31.12.2010. <http://www.migri.fi/download.asp?id=Ulkomaalaiset+Suomessa+2010;2051;{F5D5309C-E8CC-48EB-9C61-B47EC6D6FA77}> Viitattu 16.8.2011.

Määttänen, K. 2007. Luku- ja kirjoitustaidottomien aikuisten maahanmuuttajien koulutukselliset erityistarpeet. Kokemuksia ja hyviä käytänteitä. Kehittämishankeraportti. Jyväskylän ammatillinen opettajakorkeakoulu.

Nissilä, L. 2009. Maahanmuuttajien koulutus Suomessa. Teoksessa L. Nissilä & H-M Sarlin (toim.) Maahanmuuttajien oppimisvaikeudet. Helsinki: Opetushallitus, 6–19.

Pöyhönen, S. & Tarnanen, M. & Vehviläinen, E-M. & Virtanen, A. & Pihlaja, L. (toim.) 2010: Osallisena Suomessa. Kehittämissuunnitelma maahanmuuttajien kotoutumisen edistämiseksi. Jyväskylän yliopisto: Soveltavan kielentutkimuksen keskus ja Suomen Kulttuurirahasto.

Sektoritutkimuksen neuvottelukunta 2009 [online]. Maahanmuuttajien integroituminen suomalaiseen yhteiskuntaan elämän eri osa-alueilla. Esiselvitysraportti. http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Tiede/setu/liitteet/Setu_9-2009.pdf Viitattu 15.8.2011.

Sisäasiainministeriö 2011 [online]. Maahanmuuttajien laaja kotoutumiskokeilu käynnistyy. <http://www.intermin.fi/intermin/bulletin.nsf/HeadlinesPublicFin/F79A45F10673B7EEC225782D0044EB69> Viitattu 16.8.2011.

The World Factbook 2011 [online]. Literacy. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/fields/2103.html> Viitattu 15.8.2011.

Tomasello, M. 2000. First steps toward a usage-based theory of language acquisition. *Cognitive Linguistics* 11–1/2, 61–81.

Työministeriö 2005 [online]. Yhteistyössä kotoutumiskoulutusta toteuttamaan. Työ- ja opetushallinnon työryhmän raportti. Työhallinnon julkaisu 351. http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/06_tyoministerio/06_julkaisut/07_julkaisu/thj351.pdf Viitattu 15.8.2011.

UNESCO 2010 [online]. Global Education Digest 2010. Comparing Education Statistics Across the World. <http://www.uis.unesco.org/Library/Pages/DocumentMorePage.aspx?docIdValue=210&docIdFld=ID> Viitattu 15.8.2011.